

УДК 330.111.66:631.1.017.3

JEL Classification: Q11

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102006>

В. П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
професор, академік НААН

Соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору

Мета статті - проаналізувати соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору з метою подальшого його удосконалення.

Методика дослідження. Під час дослідження використано діалектичні методи пізнання процесів і явищ, зокрема монографічний (аналіз структурних змін), емпіричний (комплексна оцінка стану об'єкта дослідження), метод аналізу та синтезу (аналіз сучасного стану й основних тенденцій розвитку аграрного сектору), абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).

Результати дослідження. У процесі вивчення й аналізу соціально-економічних умов розвитку аграрного сектору розкрито його сутність, виявлено причини тих чи інших структурних змін, проблеми і причини відмінностей в динамічному розвитку аграрного сектору, а також визначено конкретні шляхи його поліпшення.

Елементи наукової новизни. Удосконалено теоретичні й практичні положення формування і розвитку аграрного сектору, показано роль та значення економічних і соціальних факторів у розвитку аграрного сектору в їх діалектичному взаємозв'язку та пріоритетності кожного.

Практична значущість. Визначено конкретні проблеми, недоліки та упущення у формуванні й розвитку аграрного сектору, запропоновано заходи з їх усунення. Табл.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: аграрний сектор; аграрна сфера; земельні відносини; соціальна сфера; сільське господарство; сільгоспвідприємства; сільгоспмашинобудування; експорт-імпорт; сільгоспвиробники; економічні інтереси.

Рябоконт Василь Петрович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку сільських територій, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)
E-mail: ekark@iae.kiev.ua

Постановка проблеми. Важливу складову вітчизняної економіки, її органічну ланку являє собою аграрний сектор, що формує 13% валового внутрішнього продукту, забезпечує продовольчу безпеку держави, виробництво продуктів харчування для населення та сировини для переробної промисловості, посідає значне місце у товарній структурі експортних поставок. Тут щорічно формується 30% зведеного бюджету країни, понад 40% становить експорт агропродовольчої продукції; кожен другий долар валютної виручки надходить від аграрного сектору.

Аграрний сектор прямо або опосередковано пов'язаний з усіма галузями і чинить суттєвий вплив на більшість інших видів економічної діяльності, включаючи виробництво сільськогосподарських машин, мінеральних добрив, енергетику, хімічну промисловість. Він виступає базовою галуззю

сільських територій, безпосередньо впливає на формування і розвиток їх соціальної інфраструктури, певною мірою на рівні зайнятості, матеріальне забезпечення сільського населення, хід демографічних процесів.

Сільське господарство слід розглядати як цілісну соціоекономічну систему, яка включає: виробництво безпечного продовольства; рекреаційну діяльність; збереження природи і розвиток ландшафтів; охорону традиційної української самобутності й сільського етносу. Лише визначення сільського господарства в такому широкому значенні допоможе Україні посісти належне місце у світовій агропродовольчій системі [5].

Під час реформування аграрного сектору здійснено суттєві соціально-економічні перетворення, які набули незворотного характеру. В основу реформ було покладено нову ідеологію аграрних відносин, насамперед, надання приватному сільськогосподарському виробництву самостійності у виборі форм

господарювання, шляхів реалізації продукції, партнерів по співпраці. У країні чітко визначився курс на створення сучасної ринкової економіки на засадах багатокладності.

Водночас із ряду об'єктивних і суб'єктивних причин, головною з яких стала економічна криза, яка охопила усі галузі агропромислової сфери, намітився спад виробництва окремих видів продукції, погіршився фінансовий стан сільськогосподарських товаровиробників, знизилася їх платоспроможність, істотно зменшилися обсяги споживання основних видів продуктів харчування. У кінцевому рахунку це призвело до занепаду села, руйнації його соціальної сфери, негативної демографічної ситуації, зростання безробіття, міграції активної частини населення за кордон.

Процеси, які відбуваються в аграрному секторі, потребують поглибленого аналізу, обґрунтування засад розвитку сільськогосподарського виробництва, комплексної розробки заходів та їх реалізації щодо відновлення виробничого потенціалу, збільшення обсягів агропромислової продукції, організаційної та структурної перебудови аграрної сфери в умовах ринкової системи господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і розвитку аграрного сектору та в цілому агропромислового комплексу досліджувалися багатьма вченими і фахівцями. Серед таких: В. Г. Андрійчук [2]; Я. М. Гадзало, М. І. Пугачов [15]; П. І. Гайдуцький [5]; А. О. Гуторов [6]; О. В. Захарчук [12]; М. Ф. Кропивко [1, 7]; Ю. О. Лупенко [1, 14, 15, 19]; М. Й. Малік [8, 9]; В. Я. Месель-Веселяк [10, 14, 19]; А. М. Михайлов [11]; П. Т. Саблук [13]; М. М. Федоров [10]; О. В. Ходаківська, О. М. Могильний [20]; О. Г. Шпикуляк [14] та ін.

Мета статті - проаналізувати соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору з метою подальшого його удосконалення.

Виклад основних результатів дослідження. В аграрному секторі України у результаті проведених структурних економічних реформ були закладені основи соціально-економічних змін у відносинах власності, формуванні багатокладної економіки, розвитку демократизації господарювання, переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки.

Аграрний сектор є запорукою зростання добробуту населення, збереження та поліпшення навколишнього середовища, в тому числі сільськогосподарських угідь, які становлять 42,7 млн га, або 68,5% від загальної земельної площі, з них - 32,8 млн га (76,5%) - орні землі. На одного жителя припадає 1,12 га сільгоспугідь і 0,86 га орної землі, у Франції відповідно - 0,50 і 0,31 га, Німеччині - 0,20 і 0,14 га, Польщі - 0,49 і 0,33 га.

У земельних відносинах здійснено глибокі перетворення, завершено роздержавлення земель сільськогосподарського призначення, сформовано землі запасу та резервного фонду. Власниками пайових земельних ділянок стали понад 7 млн громадян.

Тільки за 2013-2020 рр. у межах безоплатної приватизації у приватну власність громадян щорічно передавалося близько 100 тис. га земель. За цей період 445,5 тис. громадян отримали земельні ділянки площею 690 тис. га, 570 тис. га були надані для ведення особистого селянського господарства. У цілому в приватну власність передано понад 6 млн га земель державної власності. Близько 2 млн га земель сільськогосподарського призначення уже передано об'єднаним територіальним громадам. Водночас із державної у комунальну власність перейдуть усі землі за межами населених пунктів, крім тих земель, які перебувають під об'єктами державної власності.

Протягом 2020 р. нотаріусами посвідчено рекордну за останні п'ять років кількість договорів купівлі-продажу земельних ділянок, у тому числі земельних паїв - 218 тис., що на 30% більше ніж у 2019 р. і удвічі більше 2015 р. Також було посвідчено 56 тис. договорів дарування земельних ділянок.

Варто зазначити, що шляхом оренди понад 3,5 млн га землі перейшли у володіння іноземних компаній, які отримують у своїх країнах дешеві кредити, а прибутки з України вивозять за кордон.

На початок квітня ц. р. у Держгеокадастрі зареєстровано 22,7 млн земельних ділянок площею 43,8 млн га, зокрема 15,3 млн земельних ділянок сільськогосподарського призначення загальною площею 32,2 млн га.

Відбулися зміни у структурі посівних площ. Якщо посівні площі зернових у 2019 р. порівняно з 1990 р. збільшилися на 5%, то площі під кукурудзою на зерно - у 4 рази, соняшником - понад 3,5 рази, а під ріпаком та соєю відповідно більше ніж у 14 і

17 разів. Як наслідок, 33,5% усіх сільгосп-угідь знаходяться під технічними культурами. Причина різкого збільшення площ під технічними культурами - інтенсивна діяльність великих агрокомпаній. Сформовані шляхом оренди земельних паїв, скупівлі земельних наділів агрохолдинги, які уже володіють майже 7,2 млн га, або 17,4% сільгосп-угідь (від 100 до 600 тис. га), зосереджені на вирощуванні зернових і, особливо, технічних культур, на яких на відміну від трудомістких галузей одержують значні прибутки при набагато менших витратах.

При цьому такі трудомісткі галузі, як тваринництво, овочівництво, садівництво, виноградарство агрохолдингів не цікавлять. Крім того, придбання ними нової техніки і використання інноваційних технологій призводить до безробіття сільських жителів, оскільки потреби у робочій силі становлять не більше 5% від зайнятих раніше.

Також нові господарі не зацікавлені в розвитку соціальної сфери села і сільських територій. Якщо раніше колгоспи і радгоспи своїми силами будували й утримували об'єкти соціальної інфраструктури - школи, дільничні лікарні, ФАП, заклади торговельного і побутового обслуговування, то

зараз вони кинуті напризволяще. Село деградує, а люди зубожіють.

На базі реформованих КСП створено і нині функціонує 48,5 тис. сільськогосподарських підприємств, у тому числі 32,5 тис. фермерських господарств. Крім того, понад 4 млн особистих селянських господарств обробляють більше 6 млн га сільськогосподарських угідь.

Під впливом комплексу організаційно-економічних та ряду інших факторів у країні першочергове значення надається пріоритетному розвитку виробничої сфери, оскільки результативність діяльності аграрної економіки значною мірою впливає на розвиток інших галузей господарського комплексу країни.

У цілому динаміка господарської діяльності сільгоспвиробників позитивна. Однак у 2018 р. порівняно з 1990 р. вироблено валової продукції на 4,8%, а продукції тваринництва - на 48,5% менше. Спостерігається значне відставання з виробництва продукції тваринництва у сільгосппідприємствах і господарствах населення. На фермерські господарства припадає мізерна частка виробництва продукції тваринництва (табл.).

**Виробництво продукції сільського господарства
(у постійних цінах 2010 р., млрд грн)**

Показник	1990	2000	2010	2018	2018 р., %, до		
					1990	2000	2010
Господарства усіх категорій							
Продукція сільського господарства	282,8	151,0	194,9	269,4	95,2	178,4	138,2
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	680,6	159,2	464,0	652,3	95,8	181,6	140,6
Продукція рослинництва	145,1	92,8	124,6	198,7	136,6	214,1	159,5
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	350,2	220,9	296,6	481,1	137,4	217,8	162,2
Продукція тваринництва	137,3	58,2	70,3	70,7	51,5	121,5	100,6
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	330,4	138,5	167,4	171,2	51,8	123,6	102,3
Підприємства							
Продукція сільського господарства	199,2	58,0	94,0	158,3	79,5	272,9	168,4
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	511,6	138,0	226,5	383,3	74,9	277,7	169,2
Продукція рослинництва	117,9	55,7	66,8	124,7	105,7	223,9	186,7
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	302,9	132,6	161,0	301,9	99,6	227,7	187,5
Продукція тваринництва	81,2	12,2	27,3	33,6	41,4	271,4	123,0
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	195,6	29,0	65,8	81,3	41,5	280,3	123,5
У тому числі фермерські господарства							
Продукція сільського господарства		3125,2	11965,8	25118,9		у 8 разів більше	209,9
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн		7,4	28,8	59,4		"-	206,3
Продукція рослинництва		2903,3	10840,9	23619,6		"-	217,9
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн		6,9	26,1	55,9		"-	219,2
Продукція тваринництва		221,9	1124,9	1499,3			133,3
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн		0,5	2,7	3,5			133,3

<i>Господарства населення</i>							
Продукція сільського господарства	83,6	93,0	100,8	111,1	132,9	119,5	110,2
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	201,4	221,4	242,9	269,0	133,5	121,5	110,7
Продукція рослинництва	27,6	47,0	57,7	73,9	267,7	157,2	128,0
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	66,5	111,9	139,0	174,0	261,6	155,5	125,2
Продукція тваринництва	56,0	46,0	43,0	37,1	66,2	80,6	86,3
у т.ч. на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	134,9	109,5	107,3	89,8	66,5	82,0	83,7

Джерело: Розраховано за даними [16-18].

За результатами господарської діяльності у 2019 р. на сільськогосподарські підприємства припадало 66% виробленої продукції, в тому числі 69,9% продукції рослинництва, 51,3% продукції тваринництва. Фермерські господарства виробили 11,6% валової продукції, де 14% - продукція рослинництва і 2,8% - продукція тваринництва. Господарства населення - відповідно 34, 30 і 48,7%.

У минулому році зібрано 65,4 млн т зернових, за експортом яких Україна увійшла до трійки найбільших експортерів зерна у світі. Крім цього, уже не перший рік вона посідає лідируючі позиції з виробництва соняшникової олії, курятини, яєць, меду та інших продуктів. Продукція АПК у загальному експорті в 2019 р. становила 44,6%, а у цілому експорт продовольчих товарів зріс до 19 млрд дол. США, 57% із них - це соняшникова олія, пшениця та кукурудза.

Водночас у 2019 р. порівняно з 2000 р. в Україну було імпортовано майже у 7 разів більше м'яса і м'ясних продуктів, молока й молочних продуктів, у 25 разів - картоплі, майже в 11 разів більше овочів, у 6 разів - плодів, ягід і винограду [17]. Згідно із статистичним звітом Єврокомісії тільки у січні-липні 2020 р. до України було імпортовано сільгосптоварів на 275 млн євро, або на 20,7% більше проти 2019 р. Протягом цього часу експорт сільгосптоварів зменшився на 457 млн євро, або на 11,8%. За прогнозами Української зернової асоціації, в цьому маркетинговому році (липень 2020 - червень 2021) експорт зернових знизиться на 19,4% порівняно з попереднім маркетинговим роком. Так, з 1 червня 2020 р. по 12 лютого 2021 р. на 7,8 млн т менше експортованого зерна і зернобобових проти відповідного періоду 2019-2020 р.

При вступі України у СОТ передбачалося, що це стане стимулом додаткового приросту ВВП в обсязі 1,5-2 млрд дол. США, а при сприятливих умовах - до 4 млрд дол. США. Однак стосовно експорту-імпорту, то для українських товарів вводяться квоти, а для європейських - нульові ставки ввізного

мита. Причому фактично протягом двох-трьох місяців сільгосптоваровиробники квоти використовують, експорт на ряд товарів призупиняється, а імпорт зростає. Як наслідок, втрачаються тисячі робочих місць, харчова і переробна промисловість зазнає чималих збитків. Західні партнери, як правило, не зацікавлені в наших товарах, їм потрібні сировина, ринки збуту своїх товарів і дешева робоча сила.

До 1990 р. Україна використовувала чималу частину вирощеного врожаю на потреби тваринництва, проте тепер ситуація змінилася у зв'язку з різким зменшенням поглотів'я тварин. Так, у 2019 р. порівняно з 1990 р. кількість їх зменшилася на 21,5 млн голів, або на 87,4%, відповідно корів - на 6,7 млн (79,8%), свиней - 13,8 млн (70,8%), овець і кіз - на 7,2 млн голів (85,4%). Тваринницька галузь занедбана, зернові експортуються, а імпорт споживчих товарів зростає.

При цьому значно знизилася споживання основних видів продукції на душу населення. У 2020 р. порівняно з 1990 р. було спожито на душу населення м'яса і м'ясопродуктів 82,5% (70,1% до норми), молока і молочних продуктів - 59,2% (58,1% до норми), риби та рибопродуктів - 54,8% (48% до норми). Калорійність спожитих продуктів знаходиться на рівні 75% [18, 23].

Структурні зміни в економіці аграрного сектору негативно вплинули на зайнятість сільського населення, рівень якого у 2019 р. становив 56,2% проти 63,4% у 2000 р. (зменшення на 1,4 млн осіб).

Відповідно кількість зайнятих у сільському господарстві скоротилася від 4,3 млн до 3 млн, або на 30,2%. Якщо у 2000 р. кількість найманих працівників у сільському господарстві була 13,8%, то у 2019 р. - лише 3,1%. Рівень безробіття серед сільського населення становив 8,6%, серед молоді у віці до 35 років - 10,8%.

За статистикою понад 23% економічно активного населення не забезпечене роботою. Віддавши свої земельні наділи в оренду,

селяни в пошуках засобів виживання вимушені виїжджати за кордон. Сьогодні за межами України, за неофіційними даними, працює понад 10 млн українців, 80% молодих людей згодні емігрувати в інші країни, серед яких переважна більшість молоді з відповідною професійною підготовкою.

Соціально-економічна ситуація в аграрному виробництві загострюється через різке зниження економічного інтересу сільськогосподарських товаровиробників. У цивілізованому суспільному виробництві економічні інтереси, як об'єктивні спонукальні мотиви трудової діяльності людей, посідають визначальне місце. У процесі розвитку економічних інтересів формується система матеріального стимулювання, як важливого чинника підвищення ефективності аграрного виробництва та соціального відродження українського села. В основі цієї системи, як відомо, знаходиться заробітна плата найманих працівників галузі. Аналіз динаміки розвитку заробітної плати в сільському господарстві свідчить, що цей показник досить тривалий період часу порівняно з іншими галузями народногосподарського комплексу країни перебуває на найнижчому рівні. Так, у 2019 р. середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві становила 84,4% від зарплати в цілому по економіці, 75,1 - промисловості, 94,6 - будівництва, 75,6 - транспорту, 82,0% - торгівлі.

У процесі аналізу економічних інтересів та їх впливу на ефективність суспільного виробництва, зокрема системи матеріального стимулювання, об'єктивно виникає необхідність виявлення впливу структури виробничих витрат на рівень та ефективність виробництва.

Високий рівень оплати праці в структурі виробничих витрат свідчить про активну роль людського фактора у виробничій сфері. Матеріально-ресурсні засоби активізують свою участь у виробництві, насамперед шляхом підвищення активізації функціонування робочої сили. А цей процес набуває розвитку значною мірою через рівень оплати праці, який становить високу частку у структурі і собівартості продукції.

Частка витрат на оплату праці в структурі витрат на виробництво сільгосппродукції з року в рік зменшується: у 2017 р. на 30% порівняно з 2014 р. і майже у 7 разів проти 1990 р. За останніми даними, у структурі витрат населення 42% спрямовується на їжу,

11,9 - на комунальні послуги, 8,8 - на транспорт і тільки 1,3 - на освіту, 3,6% - на відпочинок і культуру [22].

Через безгрошів'я селяни, починаючи з 1 липня ц. р., вимушені будуть за безцінь продавати свої земельні ділянки, залишаючись без роботи і без засобів існування. У кінцевому результаті це призведе до поступового відмирання сільського соціуму як історично сформованого соціально-культурного і виробничого феномена.

Аналіз загальних тенденцій генезису соціально-економічної ситуації на селі дає підстави для відповідних висновків, які слугують основою щодо визначення стратегічних напрямів відродження і розвитку селянського буття в Україні.

Процес скорочення сільського населення, його продуктивної частини, поступове зменшення кількісного складу сільської поселенської мережі відбувається історично, і ці зміни певною мірою об'єктивно соціально-економічне явище. При цьому підвищуються вимоги щодо основного фактора діяльності сільськогосподарського виробництва - нарощування обсягів і поліпшення якості продовольчих ресурсів для повного задоволення зростаючих потреб населення та виробництва сировини для переробної промисловості. Це здійснюється на основі інтенсифікації суспільного виробництва, розвитку матеріально-технічної бази шляхом системного оновлення спожитих засобів, застосування сучасних ресурсозберігаючих машинних технологій в аграрній сфері. Альтернативи розвитку цього процесу, як відомо, немає.

До 1990 р. сільськогосподарське машинобудування було пріоритетною галуззю економіки. Вартість його виробничих фондів становила близько 10% у загальній вартості основних виробничих фондів машинобудування. Потреби сільського господарства були повністю забезпечені технікою вітчизняного виробництва. Сільгоспвиробники щорічно придбавали 52 тис. тракторів, 12 тис. зернозбиральних та 2,5 тис. буряко- і кукурудзозбиральних комбайнів.

Однак за роки незалежності України вітчизняна галузь сільгоспмашинобудування втратила свої позиції через відсутність обігових коштів, високу вартість довгострокових кредитів, застарілу технологію, високі ціни на енергоносії, низьку купівельну спроможність споживачів техніки і ряду інших об'єктивних причин. Частина підпри-

ємств збанкрутіла, частина перепрофілювалася на випуск іншої продукції, а решта стала неспроможною налагодити серійне виробництво і стовідсотково використати свої потужності.

Як наслідок, забезпечення сільського господарства машинно-тракторним парком не перевищує 45-50%, потребує ремонту понад 80% техніки. Тільки за період з 2000-го по 2019 р. у сільгосп підприємствах зменшилася кількість тракторів на 59,1%, зернозбиральних комбайнів - на 59,4, кукурудзозбиральних - на 81, бурякозбиральних - на 87,7% [17].

Галузь сільгоспмашинобудування без державної підтримки неспроможна не тільки відновитися, а й бути конкурентоздатною як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Для переходу аграрного сектору на інноваційні, енерго- та ресурсозберігаючі технології необхідно повністю переоснастити техніко-технологічну базу сільгоспмашинобудування, вивівши його на рівень міжнародних стандартів.

За останні роки вжито ряд заходів щодо фактичної реанімації вітчизняного сільгоспмашинобудування. Верховною Радою України прийнято Закон «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу», ряд урядових програм із цього питання.

У 2017-2019 рр. обсяг інвестицій на технічне переозброєння сільського господарства становив майже 2 млрд грн. Випуск вітчизняної техніки у 2019 р. зріс на 33% проти 15,2% у 2017 р. У цьому ж році сільгоспвиробники придбали техніки на 5,8 млрд грн, або на 30% більше 2018 р., але на 36% менше 2016 року.

За оцінками спеціалістів, для технічного переозброєння вітчизняної техніки, відповідно до сучасних технологій і потреб виробництва прогнозованих обсягів продукції, необхідно щорічно інвестувати до 22 млрд грн, тоді як можливості держави коливаються в межах 3-7 млрд грн.

Стосовно урядових програм про фінансову підтримку сільгоспмашинобудування, то вони в більшості через відсутність коштів не виконуються і мають декларативний характер. Так, згідно з урядовою програмою 2017 р. про компенсацію 25% вартості придбаній сільськогосподарської техніки у 2018 р. було виділено 945 млн грн компенсації і придбано 17,2 тис. од. сільгосптехні-

ки, у 2019 р. відповідно лише 261,1 млн грн і 3,9 тис. грн. У 2020 р. аграрії отримали 640 млн грн компенсації, проте це з урахуванням боргу за 2019 р.

Замість того, щоб відновити й розвивати власне виробництво сільгосптехніки, значні кошти направляються на придбання іноземної техніки, навіть ті кошти, які передбачені в бюджеті на компенсацію закупівлі вітчизняної техніки. Порівняно з 2000 р. імпорту техніки зріс більш як у 17 разів (тільки у 2019 р. за імпортом придбано 45% тракторів і 21,9% комбайнів).

Вітчизняна, а також світова практика показують, що аграрний сектор не може нормально функціонувати без державної підтримки. У 2017-2019 рр. дотації сільському господарству становили 13,2 млрд грн, у 2020 р. - 4 млрд, а в бюджеті на 2021 р. передбачено 4,5 млрд грн. Тоді як, наприклад, у Польщі у 2020 р. дотації сільському господарству зросли до 118 млрд грн (4,3% ВВП), або у 29,5 рази більше, ніж в Україні, хоча у польському агросекторі офіційно зайнято 1,8 млн осіб, а в українському - 3 млн осіб. Якщо врахувати, що підтримка сільському господарству повинна бути не менше 1% випуску продукції, то у 2020 р. потрібно було виділити 6 млрд 25 млн грн. При цьому варто зауважити, що йдеться лише про мінімум дотацій. За загальним рівнем державної підтримки Україна, за даними Організації економічного співробітництва та розвитку, відчутно відстає від інших країн. Так, у країнах ЄС цей показник становить 20-27% від загальної вартості сільгосппродукції, в Росії - 21, Норвегії - 61, а в Україні - 12%. Причому підтримка, як правило, має фіскальний характер, а основними реципієнтами прямих бюджетних дотацій виступають агрохолдинги.

Незважаючи на неодноразові пропозиції, до цього часу не створені фонди фінансової підтримки малих і середніх сільгоспвиробників. Адже банки видають кредити під земельні масиви 500 га, у крайньому випадку - 100 га. Тоді як бути дрібним господарствам? Аграрний Союз наполягає на створенні до початку відкриття ринку землі іпотечного закладу, який би видавав кредити під заставу землі не на один-три роки, як нині, а на 10 років і більше. Адже земля за такий короткий термін не може окупитися.

Соціально-економічні перетворення в агропромислому комплексі на ринкових

засадах об'єктивно вимагають докорінної перебудови системи управління аграрним сектором. До основних функцій державного управління належать насамперед функції, пов'язані із забезпеченням законодавчої бази, регулюванням соціально-економічних відносин, зокрема у сфері земельних відносин, створення механізмів підтримання конкурентоспроможного виробництва на основі вивіреної світовою практикою системи ціноутворення, формування стимулюючої фінансово-кредитної та податкової політики, створення ринкової інфраструктури та нових типів сучасних ринків продовольчих ресурсів, матеріальних засобів виробництва та робочої сили. Потрібно виробити модельну схему удосконалення управління в умовах ринкової економіки, суть якої полягає в обґрунтуванні раціонального поєднання методів державного та недержавного регулювання, а також розвитку системи прогнозування.

Висновки. У країні дедалі більшого розвитку набувають процеси, пов'язані з формуванням суспільного усвідомлення об'єктивної необхідності соціально-економічної і техніко-технологічної перебудови українського села,

його аграрного сектору в пріоритетну галузь народногосподарського комплексу. На державному рівні прийнято ряд законодавчих та нормативних актів, організаційно-економічних програм, проте основні їх положення здебільшого залишилися не реалізованими.

Враховуючи надзвичайно важливе значення селянства та роль аграрного сектору в забезпеченні продовольчої безпеки держави, а також людської спільноти високоякісними харчовими продуктами, розвиток визначальних факторів життєдіяльності людей об'єктивно потребує постійного відтворення належних умов для їх ефективного функціонування. Нині це стає органічною складовою стратегії формування нової державної аграрної політики в Україні. Основна її сутність повинна бути спрямована на законодавче схвалення та організацію практичного здійснення заходів у напрямі створення і розвитку пріоритетної сфери забезпечення всіх жителів країни високоякісними продовольчими ресурсами і переробної промисловості сировиною, входження її до числа провідних держав із формування продовольчого достатку населення.

Список бібліографічних посилань

1. Аграрний устрій України : наукове видання / за ред. Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 72 с.
2. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу. Київ : КНЕУ, 2013. 779 с.
3. Газета «2000» від 04.02.2021 р.
4. Газета «2000» від 11.03.2021 р. URL : https://www.2000.ua/modules/pages/files/10976-11---17-marta_762703_1.pdf.
5. Гайдучський П. І. Аграрна реформа Л. Д. Кучми в Україні. Київ : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. 448 с.
6. Гуторов А. О. Розвиток інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки : монографія. Київ : ТОВ «Сік ГРУП Україна», 2016. 484 с.
7. Кропивко М. Ф. Напрями реформування системи управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та розвитку євроінтеграційних процесів. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 26-37.
8. Лупенко Ю. О., Малік М. Й., Вітвіцький В. В. Методичні підходи до оцінки підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 56 с.
9. Малік М. Й. Актуальні питання диверсифікації виробництва в аграрній сфері. *Ефективна економіка*. 2012. № 12. URL : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>.
10. Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектора економіки України. *Економіка АПК*. 2016. № 6. С. 37-49.
11. Михайлов А. М. Інвестиційні ресурси аграрного сектора економіки України: наукові основи, стан, перспективи : монографія. Суми : ФОП Литовченко Є.Б., 2017. 300 с.
12. Модернізація матеріально-технічної бази аграрних підприємств / [Захарчук О. В., Войтюк В. Д., Могилова М. М. та ін.] ; за ред. О. В. Захарчука та В. А. Войтюка. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2019. С. 305.

References

1. Lupenka, Yu.O., Kropyvka, M.F., et al. (2017). *Ahrarnyi ustrii Ukrainy : naukove vydannia* [Agrarian system of Ukraine: scientific publication]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
2. Andriichuk, V.H. (2013). *Ekonomika pidpriemstv ahropromyslovoho kompleksu* [Economics of agro-industrial enterprises]. Kyiv : KNEU [In Ukrainian].
3. Hazeta «2000» vid 04.02.2021 r. [Newspaper “2000” from 04.02.2021]. (2021). [In Ukrainian].
4. Hazeta «2000» vid 11.03.2021 r. [Newspaper “2000” from 11.03.2021]. (2021). Retrieved from : https://www.2000.ua/modules/pages/files/10976-11---17-marta_762703_1.pdf. [In Ukrainian].
5. Haidutskyi, P.I. (2015). *Ahrarna reforma L. D. Kuchmy v Ukraini* [Agrarian reform of L. D. Kuchma in Ukraine]. Kyiv : TOV «Informatsiini systemy» [In Ukrainian].
6. Hutorov, A.O. (2016). *Rozvytok intehtratsiinykh vidnosyn v ahrarnomu sektori ekonomiky : monohrafiia* [Development of integration relations in the agricultural sector of the economy: monograph]. Kyiv : TOV «Sik HRUP Ukraina» [In Ukrainian].
7. Kropyvko, M.F. (2016). *Napriamy reformuvannia systemy upravlinnia ahrarnym sektorom v umovakh detsentralizatsii vlady ta rozvytku yevrointehratsiinykh protsesiv* [Directions of reforming the management system of the agricultural sector in the context of decentralization of power and development of European integration processes]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 26-37. [In Ukrainian].
8. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Yo. & Vitvytskyi, V.V. (2016). *Metodychni pidkhody do otsinky pidpriemnytskoi diialnosti v ahrarnii sferi ekonomiky* [Methodical approaches to the assessment of entrepreneurial activity in the agricultural sector of the economy]. Kyiv : NNTs «IAE» [In Ukrainian].
9. Malik, M.Yo. (2012). *Aktualni pytannia dyversyfikatsii vyrobnytstva v ahrarnii sferi* [Current issues of diversification of production in the agricultural sector]. *Efektivna ekonomika*, 12. Retrieved from : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1689>. [In Ukrainian].

13. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери : наукова доповідь / за ред. акад. НААН П. Т. Саблука. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2011. 342 с.

14. Перспективні форми організації господарської діяльності на селі : наукова доповідь / [кол. авторів: Ю. О. Лупенко, О. Г. Шпикуляк, В. Я. Месель-Веселяк та ін.]. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2019. 114 с.

15. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наукова доповідь / [Гадзало Я. М, Лупенко Ю. О., Пугачов М. І. та ін.] ; за ред. Ю. О. Лупенка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2016. 546 с.

16. Сільське господарство України 2018 р. Статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2019. 235 с.

17. Сільське господарство України 2019 р. Статистичний збірник / за ред. О. М. Прокопенка. Київ : Держстат, 2020. 230 с.

18. Статистичний щорічник України за 2014 р. / за ред. І. М. Жук. Київ : Держстат, 2015.

19. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2012. 182 с.

20. Ходаківська О. В., Могильний О. М. Селянське питання - від общинного землеволодіння до експансії агрохолдингів : монографія. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2020. 184 с.

21. Frey C. B., Osborne M. A. The future of employment: now susceptible are jobs to computerization. Retrieved, September, 17. 2013. 72 p.

22. Lemann N. The myth of communitg development. New York Times Magasine 2005. January 9.

23. Wille Joachim. Menschheit braucht bald zwei Plane-ten Franfurkter Rund Schau, 2012, 15 may. P. 3.

24. Dziuba, T. (2021). Information model for improving accounting and analytical support for economic potential management. *Scientific Horizons*, 24(2), 108-119. doi: 10.48077/scihor.24(2).2021.108-119.

10. Mesel-Veseliak, V.Ya. & Fedorov, M.M. (2016). Stratehichni napriamy rozvytku ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy [Strategic directions of development of the agrarian sector of the economy of Ukraine]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 37-49. [In Ukrainian].

11. Mykhailov, A.M. (2017). Investytsiini resursy ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy: naukovi osnovy, stan, perspektyvy : monohrafiia [Investment resources of the agrarian sector of the economy of Ukraine: scientific bases, state, prospects: monograph]. Sumy : FOP Lytovchenko Ye.B. [In Ukrainian].

12. Zakharchuk, O.V., Voitiuk, V.D., Mohylova, M.M., et al. (2019). Modernizatsiia materialno-tekhnicnoi bazy ahrarnykh pidpriemstv [Modernization of material and technical base of agricultural enterprises]. O.V. Zakharchuk, V.A. Voitiuk (Ed.). Ternopil : FOP Palianytsia V. A., S. [In Ukrainian].

13. Sabluk P.T., et al. (2011). Orhanizatsiino-ekonomichna modernizatsiia ahrarnoi sfery : naukova dopovid [Organizational and economic modernization of the agricultural sector: a scientific report]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

14. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2019). Perspektyvni formy orhanizatsii hospodarskoi diialnosti na seli : naukova dopovid [Promising forms of organization of economic activity in the countryside: scientific report]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

15. Hadzalo, Ya.M, Lupenko, Yu.O., Puhachov, M.I., et al. (2016). Rozvytok ekonomiky silskoho gospodarstva Ukrainy v 2011-2015 rr. : naukova dopovid [Development of the agricultural economy of Ukraine in 2011-2015: scientific report]. Yu.O. Lupenko (Ed.). Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

16. Prokopenko, O.M., et al. (2019). Silske gospodarstvo Ukrainy 2018 r. Statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2018. Statistical collection]. Kyiv : Derzhstat [In Ukrainian].

17. Prokopenko, O.M., et al. (2020). Silske gospodarstvo Ukrainy 2019 r. Statystychnyi zbirnyk [Agriculture of Ukraine in 2019. Statistical collection]. Kyiv : Derzhstat [In Ukrainian].

18. Zhuk, I.M. (2015). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2014 r. [Statistical Yearbook of Ukraine for 2014]. Kyiv : Derzhstat [In Ukrainian].

19. Lupenko, Yu.O., Mesel-Veseliak, V.Ya., et al. (2012). Stratehichni napriamy rozvytku silskoho gospodarstva Ukrainy na period do 2020 roku [Strategic directions of agricultural development of Ukraine for the period up to 2020]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

20. Khodakivska, O.V. & Mohylnyi, O.M. (2020). Selianske pytannia - vid obshchynnoho zemlevolodinnia do ekspansii ahrokhodnyhiv : monohrafiia [The peasant question - from communal land ownership to the expansion of agricultural holdings: monograph]. Kyiv : NNTs «ІАЕ» [In Ukrainian].

21. Frey, C.B. & Osborne, M.A. (2013). The future of om- ployment: now susceptible are jobs to computerization. Retrieved, September, 17. [In English].

22. Lemann, N. (2005). The myth of communitg develop- ment. New York Times Magasine, January 9. [In English].

24. Dziuba, T. (2021). Information model for improving accounting and analytical support for economic potential management. *Scientific Horizons*, 24(2), 108-119. doi: 10.48077/scihor.24(2).2021.108-119.

Riabokon V. P. Socio-economic conditions of agricultural sector development

The purpose of the article is to analyze the socio-economic conditions of development of the agricultural sector in order to further improve it.

Research methods. During the study, dialectical methods of cognition of processes and phenomena were used, in particular, monographic (analysis of structural changes), empirical (comprehensive assessment of the state of the research object), analysis and synthesis method (analysis of the current state and main trends in the development of the agricultural sector), abstract-logical (theoretical generalization and formulation of conclusions).

Research results. In the process of studying and analyzing the socio-economic conditions for the development of the agricultural sector, its essence was revealed, the reasons for certain structural changes, problems and reasons for differences in the dynamic development of the agricultural sector were revealed, and specific ways of its improvement were identified.

Scientific novelty. The theoretical and practical provisions of the formation and development of the agricultural sector are improved, the role and importance of economic and social factors in the development of the agrarian sector in their dialectical relationship and the priority of each are shown.

Practical significance. Specific problems, shortcomings and omissions in the formation and development of the agricultural sector are identified, measures are proposed to eliminate them. Tabl.: 1. Refs.: 24.

Keywords: agricultural sector; agrarian sphere; land relations; social sphere; Agriculture; agricultural enterprises; agricultural engineering; export-import; agricultural producers; economic interests.

Riabokon Vasyl Petrovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of social and economic development of rural territories, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03127)
E-mail: ecaprk@iae.kiev.ua

Рябокoнь В. П. Социально-экономические условия развития аграрного сектора

Цель статьи - проанализировать социально-экономические условия развития аграрного сектора с целью дальнейшего его совершенствования.

Методика исследования. Во время исследования использованы диалектические методы познания процессов и явлений, в частности монографический (анализ структурных изменений), эмпирический (комплексная оценка состояния объекта исследования), метод анализа и синтеза (анализ современного состояния и основных тенденций развития аграрного сектора), абстрактно-логический (теоретические обобщения и формулирование выводов).

Результаты исследования. В процессе изучения и анализа социально-экономических условий развития аграрного сектора раскрыта его сущность, выявлены причины тех или иных структурных изменений, проблемы и причины различий в динамичном развитии аграрного сектора, а также определены конкретные пути его улучшения.

Элементы научной новизны. Усовершенствованы теоретические и практические положения формирования и развития аграрного сектора, показана роль и значение экономических и социальных факторов в развитии аграрного сектора в их диалектической взаимосвязи и приоритетности каждого.

Практическая значимость. Определены конкретные проблемы, недостатки и упущения в формировании и развитии аграрного сектора, предложены меры по их устранению. Табл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: аграрный сектор; аграрная сфера; земельные отношения; социальная сфера; сельское хозяйство; сельхозпредприятия; сельхозмашиностроение; экспорт-импорт; сельхозпроизводители; экономические интересы.

Рябокoнь Василий Петрович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела социально-экономического развития сельских территорий, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (03127, г. Киев, ул. Героев Обороны, 10)
E-mail: ekaprk@iae.kiev.ua

Стаття надійшла до редакції 09.02.2021 р.

Фахове рецензування: 14.02.2021 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Рябокoнь В. П. Соціально-економічні умови розвитку аграрного сектору. *Економіка АПК*. 2021. № 2. С. 6 – 14. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102006>

Riabokon, V.P. (2021). Sotsialno-ekonomichni umovy rozvytku ahrarnoho sektoru [Socio-economic conditions of agricultural sector development]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 6 – 14 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202102006>

* * *

Новини АПК

У 2020 р. прибутки сільськогосподарських підприємств зросли майже в 1,5 раза - Юрій Лупенко

За попередніми розрахунками Інституту аграрної економіки, прибутки сільськогосподарських підприємств у 2020 р. зростуть до 58,4 млрд грн, тобто на 47,7 % перевищать показник 2019 р., поінформував директор Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» академік НААН Юрій Лупенко, презентуючи розробку «Очікувані показники собівартості продукції, її дохідності, прибутковості та рентабельності в сільськогосподарських підприємствах України у 2020 році: методика і розрахунки (грудень 2020 року)».

За його словами, такий результат досягнуто виключно за рахунок зростання прибутків у рослинництві, які збільшилися на 55,2 %. При цьому прибутки у тваринництві зменшилися на 2,9 млрд грн.

Найбільші прибутки сільськогосподарські підприємства одержали на виробництві соняшнику - розрахунково 21,1 млрд грн, пшениці - 19,0 млрд грн, кукурудзи на зерно - 11,9 млрд грн, ріпаку - 6,6 млрд грн, а також молока - 3,8 млрд грн.

Найбільші збитки, зазначив науковець, підприємства галузі одержали на виробництві яєць - 4,9 млрд грн, а також вирощуванні: великої рогатої худоби - 1,4 млрд грн, свиней - 0,7 млрд грн, птиці - 0,35 млрд грн, цукрових буряків - 0,28 млрд грн, гороху - 0,25 млрд грн.

Зростання прибутків сільськогосподарських підприємств відбулося виключно за рахунок цінового чинника, внаслідок якого дохід - виручка від реалізації - збільшився проти 2019 р. на 5,1 %, а у рослинництві - на 5,9 %. Водночас повна собівартість реалізованої продукції зросла на 0,3 млрд грн (+0,1 %), а у рослинництві - зменшилася на 3 млрд грн (-1,1 %).

Зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у підприємствах галузі на 14 % не дало можливості відновити рівень прибутків 2016-2018 рр., коли вони становили 70,8-76,4 млрд грн. Крім того, зростання прибутків проти 2019 р. досягнуто переважно за рахунок сприятливої цінової ситуації на світовому та внутрішньому ринках, підсумував Юрій Лупенко.

Пресслужба ННЦ «Інститут аграрної економіки»